Adatok az ipari létesítmények államosításához Kolozsváron, 1948-ban

LAKATOS ARTUR[1]

Jelen tanulmányunk az 1948-as államosítások körülményeinek és következményeinek ismertetéséhez, tisztázásához járul hozzá, néhány statisztika és korabeli dokumentum tükrében. Forrásainkat elsősorban levéltári anyagok és a kortárs sajtó cikkei képezik. Az 1948-as év elsősorban politikai szempontból számít vízválasztó évnek, mivel ekkor történik meg Romániában – csakúgy, mint a Vörös Hadsereg által megszállt többi közép- és kelet-európai országban – a hatalomátvétel, ugyanakkor a társadalom átformálásának első lépéseit is megtették. Ezen folyamatok gazdasági aspektusainak jobb megértéséhez szeretnénk hozzájárulni jelen tanulmányunkkal.

Kulcsszavak: államosítás, átalakulás, ipar, kommunizmus, szakszervezetek, termelési mutatók.

JEL Kódok: N-14, A-13, J-21.

Az 1948 nyarán bekövetkező, az ipar területén lezajló államosítási folyamatok szerves részei voltak az ország céltudatos és fokozatos módon történő belső átalakításának, melynek célja a szovjet modellből ihletett, sztálinista típusú társadalmi berendezkedés létrehozása volt. Hasonló folyamatok zajlottak le az összes többi, szovjet megszállás alatt álló országban is. Jelen tanulmányunk során Kolozsvár város ipari létesítményeinek államosítási folyamatát igyekszünk bemutatni, a kor eredeti forrásai alapján.

Romániában a főbb termelési eszközök államosítása az 1948/119-es törvény által vált lehetővé, amit a Nagy Nemzetgyűlés ezen év nyarán fogadott el.[2] A társadalmat – nem csak politikai szempontból – egyáltalán nem érte felkészületlenül az intézkedés. Már 1945 őszétől kezdődően a Groza-kormány erős központosító intézkedéseket foganatosított,

[1] Dr., kutató. TE-206-os kutatói szerződés, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókszervezete keretében.

[2] Bartos Zoltán: *Naţionalizarea în fostul judeţ Mureş, 11 iunie 1948*. Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 15.

leginkább kormányrendeletek által.[3] Magát az ipari létesítmények államosítását megelőzték egyrészt hasonló intézkedések – mint például a Román Nemzeti Bank államosítása 1946-ban –, valamint olyan, kimondottan ezt a célt megelőző intézkedések, mint az 1947 októberében az ország területén magánkézben levő ipari, kereskedelmi és szállítási vállalatokról készített leltár, mely adatainak összegzését követően alakultak meg a Gheorghe Gheorghiu-Dej által elnökölt Gazdasági Főtanács keretén belül az Országos Államosítási Bizottság, valamint az ennek keretén belül működő megyei és vállalati szintű bizottságok.[4]

Az államosítás legalább két, egymástól különböző imázzsal rendelkezett: egy „hivatalossal", mely elsősorban a napi sajtóban jelentkezett és ami a pozitívumokat hangsúlyozta ki, és egy „reálissal", mellyel többek között a bizalmas pártjelentésben is találkozhatunk – ez utóbbiak esetében főleg az érintett üzemi szervek jelentettek a központi felettes szervek irányába. Például egy, a Fermeta fémipari gyár által a Metallurgiai Központi Igazgatósághoz írott levél szerint a gyár az államosítás pillanatában komoly nehézségekkel küszködött: nem rendelkezett a raktárában nyersanyagokkal, utánpótlással, és az államosítás gyakorlatilag „megmentés" volt a vállalatnak – a csődtől mentette volna meg. Ténylegesen a vállalat mérlege az államosítást követően is – az 1948. június 13. – 1948. december 31. közötti időszakban – 388 439 lej veszteséget mutatott.[5]

A kor sajtójában is az államosításoknak igyekeztek pozitív visszhangot nyújtani. A *Világosság* például – a Kommunista Párttal mindig is rokonszenvező, sőt, kettős tagságú MNSZ-esek napilapja – többek között arról ír, hogy az államosítást követően a Schull kendőgyár termelési költségei az államosítást követően 9%-kal csökkentek, és ezzel jelentős mennyiségű anyag takarítódott meg.[6] Ugyanez az újság könyveli el a sikertörténetek között a Helios államosítását, melynek termelése szintén

[3] Keith Hitchins: *România 1866-1947*. Bucureşti, Editura Paideia, 1994, 531.

[4] Ioan Scurtu – Gheorghe Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX (1918–1948)*. Bucureşti, Editura Paideia, 1999, 555.

[5] Kolozsvári Országos Levéltár (a továbbiakban: KmOL). 816-os Fond. Fermeta vállalat. 1-es dosszié. 1948. f 2.

megnövekedett,[7] a volt Katona pékség kenyértermelése napi 300 kg-ról 1300 kg-ra emelkedett.[8] Az egykori Rendor bőr- és cipőgyár nevét az államosítást követen Kaméleonra változtatta, és termelése – az 1938-as évhez viszonyítva – 30%-kal nőtt, még Argentínából is szerzett be nyersanyagot.[9]

Ezeket az adatokat valószínűleg – legalábbis számtani és statisztikai szemszögből nézve – teljes mértékben, vagy legalábbis nagyrészt valósaknak kell tekintenünk. Habár ekkor már hatalmas hangsúlyt fektetnek a „hivatalos", központilag megtervezett és ellenőrzött propagandára, a cenzúra megakadályozta, hogy a „hivatalos" irányelvekkel és adatokkal ellentétes információk kerüljenek napvilágra. Ugyanakkor elfogadható az, hogy a központi tervezés rövid távon ténylegesen sok esetben – legalábbis az alkalmazottak szempontjából – bizonyos fokú stabilitást eredményezett, biztosította a munka és termelés folytonosságát, garantálta a bérek időben és pontosan történő kifizetését, és ezek felismeréséhez nem volt feltétlenül szükséges hithű kommunistának lenni. Ehhez pedig nagymértékben hozzájárultak az elmúlt évek történései, amikor is a szállítási logisztika hiányosságai következtében nyersanyag hiányában állt le ideiglenesen a termelés, illetve történt a munkahelyek elvesztése, a fizetések gyakori késése stb. Nem állnak rendelkezésünkre szociológiai, statisztikai adatok arra vonatkozóan, hogy milyen arányban állt volna a népesség az államosítás mellé vagy ellen, és ezek a nézőpontok a társadalom melyik csoportjában hogyan, milyen arányban oszlanának meg: a kor hangulata lehetetlenné is tette volna egy reális felmérés elvégzését. Tény az, hogy sokaknak nem tetszett a folyamat, elsősorban azoknak, akik számára ez komoly anyagi veszteséget jelentett: azok között pedig, akik magával a folyamattal nem veszítettek semmit, szép számmal lehettek olyanok, akik úgy gondolkoztak, ezek az intézkedések stabilitást és jólétet hozhatnak. Tény az, hogy pontos arányt így utólag lehetetlen megállapítani, és az ilyen típusú államosítás példátlan ese-

[6] *Világosság*, 1948. július 1. 9.
[7] *Világosság*, 1948. augusztus 5. 5.
[8] *Világosság*, 1948. augusztus 10. 3.
[9] *Világosság*, 1948. szeptember 4. 5.

ménynek számít a térség történelmében, egy olyan politikai és társadalmi kísérletnek, melynek hatásait még a kommunizmus bukását követően is érezni lehet.

Egy, a Kolozsvári Levéltárban talált, az RMP Regionális Bizottsága elé terjesztett jelentés a következő számszerű adatokat tartalmazza: Kolozs megye szintjén 48 olyan ipari létesítményt államosítottak, melyek az Ipari, Bányászati és Kőolajügyi Minisztérium hatáskörébe, 26 malom és olajmalom pedig a Belügyminisztérium igazgatása alá került. Az államosított vállalatok listáján szerepel még 6 fémipari üzem, 3 elektrotechnikai vállalat, 2 bánya, egy kőolajtermékeket forgalmazó társaság, 7 építőipari vállalat, 5 fafeldolgozó üzem (elsősorban deszka-előállító gáter), 2 grafika-művészeti, 6 textil-, 2 bőr-, 6 vegyipari vállalat, 6 élelmiszer-ipari cég, 1 biztosítótársaság. Ezek élére új igazgatókat neveztek ki, akik megoszlása szakmai szempontból a következő volt: 44 személy az új igazgatók közül kinevezése előtt kétkezi munkás volt, 4 pedig tisztviselő vagy technikus.[10] A jelentés még megemlíti azt is, hogy szinte mindenütt örömmel fogadták a gyár dolgozói az államosítás hírét, kivételek a téglagyár és az Orion fémipari üzem. Nem ilyen egyértelmű viszont a változások fogadása a tisztviselők és technikusok körében, akik közül sokan fenntartásokkal és kétségekkel álltak hozzá.

Ugyanakkor felmerült az a kérdés is, hogy mennyire fognak megfelelni az új igazgatók a számukra kiszabott új feladatoknak. E tekintetben a jelentések tartalma változó: ily módon, a Megyei Pártbizottság egyik korai, júliusi jelentése szerint, nagyon sok igazgató esetében hiányosságok és problémák jelentkeztek. Így például az Acélgyár új igazgatója becsületes és jóindulatú munkásember, de a vezetői teendőket illetően teljesen tapasztalatlan, és sem a pártszervek, sem az Üzemi Bizottság, sem a technikusok nem segítik olyan mértékben, ahogy ezt tenniük kellene. Külön megemlíti a jelentés, hogy ebben a gyárban a technikusok rosszindulatúak, de nem nevezi meg, miben áll ez a rosszindulat: az

[10] KmOL. A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 2/1948-as dosszié. A Kolozs megyei MP tevékenységi beszámolói. F 22–23.

igazgató személye, vagy a rendszer ellen irányul-e elsősorban. A jelentés javaslata a helyzet kezelésére az, hogy képzett mérnököket kell áthelyezni a gyárba, akik az igazgató segítségére lehetnének. Ugyancsak ez a jelentés így jellemzi az igazgatók nagy többségét: „Munkájuk sok kívánnivalót hagy maga után, és jelentéseik tartalma sok gyengeséget is elárul. Ugyanakkor sokan közülük beképzeltek és felelőtlenek”.[11]

Ez az imázs azonban – legalábbis a pártdokumentumok tükrében – gyökeresen megváltozik a következő hónapban. Ekkor már a következőképpen írnak az új munkásigazgatókról:

„Az államosított vállalatok igazgatói általában megfelelnek a feladatoknak. Nagyon könnyen alkalmazkodnak és gyorsan elsajátítják a szükséges tudnivalókat. Csak három olyan eset volt, aminek következtében kellett javasoljuk az igazgatók kicserélését, három kisebb gyár esetében. Ez meg is történt. Az igazgatók legnagyobb gyengesége az, hogy nem létezik igazi együttműködés még egyelőre a különböző államosított intézmények között. Egy ilyen példa, mikor nyomtatványok megrendelésére kellett licitálni elég nagy tételben a Dermatánál, ahol az államosított nyomdák helyett egy magánkézben levő kapta meg a megrendelést, azzal az indoklással, hogy olcsóbban dolgozik néhány százalékkal”.[12]

A kommunista pártaktivisták jelentéseinek hangneme tehát jelentősen megváltozott egyik hónapról a másikra, ez pedig több tényezőnek is betudható. Egyik ok az lehet, hogy a jelentéseket – mivel nincsenek aláírva – más-más személy írta meg. Egy másik lehetőség, hogy júliusról augusztusra ténylegesen megváltozott a helyzet, vagy legalábbis beállott egyfajta stabilizáció, ami jó benyomást tett az események megfigyelőjére. Vagy az is megtörténhetett, hogy maga a pártpolitika szólt közbe, mivel nem lehetett felsőbb szervek számára esetleges negatív képet festeni az államosítás következményeiről. Mi ez utóbbit tartjuk a legvalószínűbbnek.

Egy másik statisztika a következő adatokat tartalmazza:

[11] KmOL, A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 2/1948-as dosszié. A Kolozs megyei MP tevékenységi beszámolói. F 28–29.

[12] KmOL, A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 2/1948-as dosszié. A Kolozs megyei MP tevékenységi beszámolói. F 42.

Ágazatok szerinti megoszlás	Vállalatok száma
Kitermelési (bánya) ipar	3
Vegyi és gyógyszeripar	7
Fémfeldolgozás	7
Textil	6
Bőr- és cipőipar	2
Építkezés és kerámia	3
Fakitermelés és -fafeldolgozás	8
Élelmiszeripar (beleértve a nyolc városi pékséget is)	21
Grafika	2
Elektromos energia	1
Szállítás és távközlés	1

Ezek mellé sorolandóak az olyan vállalatok, mint a RATA, CAM, Vasúti Műhelyek és a Vízművek. Ezeknél az állami vállalatoknál összesen 13 189 munkás dolgozott, vagyis a város ipari munkásságának 80%-a.[13] Mivel ez a statisztika már az államosítás lezajlását követően készült, azt jelzi, milyen fontossággal bírtak még ekkor is a kézműves műhelyek, melyek a város ipari munkásságának 20%-át jelentették.

Ugyanekkor a még magánkézben levő ipari vállalatok helyzete a következő volt: 16 vállalat ezek közül 10–65 alkalmazottal rendelkezett, ágazati megoszlásuk pedig a következő: 3 vállalat a fémipar terén, 7 a textiliparban, 6 pedig a grafikus munkálatok területén tevékenykedett.[14]

A legfőbb vállalatok termelési adatait a következő táblázat[15] szemlélteti:

[13] KmOL, A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 12/1948. Tömegszervezetek szekció. Jelentések a tömegszervezetek helyzetéről. F 9.

[14] KmOL, A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 12/1948. Tömegszervezetek szekció. Jelentések a tömegszervezetek helyzetéről. F 11.

[15] A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 12/1948. Tömegszervezetek szekció. Jelentések a tömegszervezetek helyzetéről. F 12–13.

Vállalat neve	Főbb termékek és mértékegységeik	1938-as évi átlag	1948-as havi átlag, államosítás előtt	1948-as havi átlag, államosítás után
Vasúti műhelyek	Mozdonyjavítás/ darab	16	12,6	8
	Vagonjavítás/db	494	244	207
	Mozdonyok, kisebb javítások	5	8,6	10
Herbák János (volt Dermata)	Lábbeli/pár	46 763	54 734	93850
	Talp, kg	86 678	51 140	148 701
	Finombőr, orsó	324 070	189 290	559 020
	Szíjak, kg	2131	2397	5336
	enyv, kg	1520	2261	11 199
Acélárugyár, az államosítást követően Unirea	Formázható acél, kg	92 844	101 307	88 138
Iris porcelángyár	Chamotte, kg	62 771	34 778	56 108
	Porcelán	Nincsenek számszerű adatok		
Dohánygyár (CAM)	Carpaţi, db		4 945 000	8 564 000
	Mărăşeşti, db		3 950 000	9 307 000
	Naţional, db	151 000	24 588 000	29 352 000
	Plugar, db		21 588 000	23 058 000
	Dohány, kg		28 705	70 120
Şorecani-i szénbányák	Barnaszén, tonna	8200	5596	5600
Poieni deszkagyár	Deszka, köbméter	1000	1192	2236
Ravag	Különböző öntvények, kg	7712	4119	7585
Schull kendőgyár	kendők, kg	25 000	17 500	23 407

Egy másik, teljességre törekvő táblázat az alábbi adatokat tartalmazza:

Sor-szám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
1	Unirea gyár	515	Öntvények, gépalkatrészek	100 000 kg/ havonta
2	Robinet (Ravag)	124	Öntvények	7000 kg/hó
3	Menajul (Orion)	106	Különböző fémtárgyak	35 000 kg/hó
4	Fermeta	85	Öntvények	4000 kg/hó
5	Triumf	47	Gyújtók	2500 db/hó
6	Uzine de Fier	130	Gépalkatrészek	25 000 kg/hó
7	Emeryt-Volta	18	Bergman tubusok	–
8	Ticu szénbányák	781	Barnaszén	6000 tonna
9	Egeresi kaolinbányák	69	Kaolin	100 000 kg
10	Nemzeti gázmetán vállalat	288	Metángáz	–
11	Egeresi gipszgyár	130	Gipsz	–
12	Rapid (Calcit) gyár	85	Gipsz, műtrágya	–
13	Gazind	104	Gáz, koksz, kátrány	75 000 m^3 76 800 kg 3800 kg
14	Gladys	56	Cipőkrém	18 000 kg
15	Mucava	42	Papír	40 000 kg
16	Napochemia	116	Gyógyszerek	10–12 mil. lei
17	Breiner Béla	243	Szövetek, elsősorban gyapotból	150 000 m

Sor-szám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
18	România Muncitoare	144	Kendők	25 000 db
19	Ady	109	Női harisnya	800-1000 kg
20	Helios	114	Fonott textil, szövetek	–
21	Someşul	21	Posztócsizmák	–
22	Herbak	4338	Bőr, lábbelik	
23	Cameleon (Rendor)	99	Bőr és talp	
24	Kajántói téglagyár	56	Tégla, cserép	
25	Kardosi kő- és agyagipari vállalat	49	Tégla, cserép	
26	Iris	348	Porcelán, chamotte	
27	Poieni faüzem	450	Deszka, ládák	
28	Valea Someşului faüzem	43	Deszka, ládák	
29	Răcătău faüzem	64	Deszka, fenyő-termékek	
30	Beliş faüzem	35	Deszka, fenyő-termékek	
31	Damian Moga gyára	20	Deszka	
32	Doader Gheorghe gyára	18	Deszka	
33	Hercules-Bucea gyár	22	Bútorok	
34	Erba	139	Bútorok	
35	Húsgyár	60	Hústermékek	

Sor-szám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
36	Sörgyár	108	Sör	750 kl
37	Kolozsvári Szesz- és Alkoholgyár	41	Alkohol	31 000 l
40	Almaşul alkoholgyár	20	Alkohol	
41	Gyalui alkoholgyár	20	Alkohol	
42	Zimbor szeszgyár	20	Alkohol	
43	Feleacul cukorkagyár	58	Cukorka, édességek	
44	Flacăra olajgyár	46	Étolaj	40 000 kg
45	Irina malom	20	Kereskedelmi malom	
46	Molnár-Pintér malom	28	Kereskedelmi malom	
47	Moara Românească	9	Kereskedelmi malom	
48	Plugarul malom	6	Kereskedelmi malom	
49	Kovács malom	5	Városi malom	
50	Goldstein malom	7	Városi malom	
51–58	Városi pékségek, 1–8	153	Kenyér, pékáruk	
59	Hajnal nyomda		Különböző nyomtatványok	
60	Minerva művészeti intézet	183	Különböző nyomtatványok	

Sor-szám	Vállalat neve	Alkalmazottak száma	Főbb termékek	Havi termelése
61	Elektrotechnikai Művek, Kolozsvár	292	Elektromos áram	
62	SART	80	Telefonok	

Ugyanez a kimutatás többek között beszél a nem-állami, azaz kooperatív és magánszféráról is. Az ipari termelés terén ekkor a megyében összesen négy szövetkezet létezett, ebből az első háromnak a neve egyaránt Victoria volt, profiljuk azonban különbözött: egyik a szövőipar, másik az édességgyártás, harmadik pedig a bőripar területén tevékenykedett. A Lemnul pedig – mint ahogy azt neve is mutatja – a fa- és bútoriparra szakosodott.

A magánszférában az államosítást követően kevés vállalat maradt, ezek között találhatóak meg az alábbiak: a fémiparban a Sfinx lakatgyár, a Mendrei, valamint Orbai, Ábrahám műhelyek. Ezek mellett még egy vattagyár, a Ioana szövöde, a Colibri textilipari egység, az Omnis, Diocezane, Petőfi Atheneaum, Cartea Românească, Litografia nyomdák és Kiss János papírdobozgyára.[16]

A társadalomtörténet szempontjából érdekes megfigyelnünk azt is, hogyan alakult a szakszervezeti élet ezekben a vállalatokban. 1944-et követően a szakszervezeti mozgalom addig még nem tapasztalt mértékben indult fejlődésnek, több okból is kifolyólag. Egyrészt a szakszervezetek alternatív társadalmi elfoglaltságot jelentettek a pártokkal szemben. Másrészt mind a Kommunista Párt, mind ennek mérsékeltebb baloldali alternatívája és szövetséges vetélytársa, a Szociáldemokrata Párt, egyaránt támogatta őket, mintegy előszobaként fogva őket fel az ipari munkásság nevelésében.

Végül egy olyan jelentést ismertetünk, amely 1948. december 30-ai dátummal van keltezve, és a különböző kolozsvári intézményekre, illetve szektorokra vonatkozik, melyekben a decentralizált, kis műhelyek

[16] A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. 12/1948. Tömegszervezetek szekció. Jelentések a tömegszervezetek helyzetéről. F 17–21.

szintjén zajló termelés volt a jellemző, és a szindikátus ágazat szerint jött létre.[17]

Sorszám	Intézmény/ Ágazat	Tagok száma 1948. december 30-án
1	CFR	8872
2	Bőrfeldolgozók	583
3	Fém- és vegyipar	2541
4	Köztisztviselők	2530
5	Textil és ruha	1852
6	Egészségügy	2167
7	Privát szféra	2234
8	Községiek	1626
9	Herbák János	4202
10	Tanítók	1175
11	Élelmiszeripar	1585
12	Építkezés	1694
13	Tanárok	1134
14	Egyetemi tanárok	1136
15	CAM (dohánygyár)	631
16	Fafeldolgozók	742
17	Művészek	1121
18	Szállítás	1172
19	Nyomdászok	476
20	Háztartásbeliek	2142
21	Hygiena	245
22	PTT	585
23	Mezőgazdaság	6608
24	Gázmetán, Kolozsvár	294
25	Egeresi Metallokémia	183
26	Şorecani szénbányák	857
27	Gázmetán, Szászsármás	147
28	Poieni, fakitermelés	306
29	Bánffyhunyad (vegyes)	403

[17] A Romániai Munkások Pártja Regionális Bizottságának fondja. Szervek, Szakszervezetek. Munkatervek és jelentések. 13/1948-as dosszié. F 139.

A kolozsvári ipar fejlődéséről még sokat lehetne mondani. Tény az, hogy 1948 vízválasztó év volt. Az államosításokkal egy új korszak kezdődött, a kommunista centralizált tervgazdaság időszaka. Ennek bemutatása azonban már egy másik tanulmány feladata lesz.